

Черевко Г. В.,

д.е.н., проф., завідувач кафедри економіки підприємства, Львівський національний аграрний університет, м. Львів

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АПК: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАЛУЧЕННЯ ДО НИХ ПІДПРИЄМСТВ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто проблеми взаємодії суб'єктів різних сфер агропромислового комплексу та розвитку інтеграційних процесів. Враховуючи мету дослідження, обґрунтовано доцільність використання історичного досвіду споживчої кооперації та її залучення до процесу інтеграції. Висвітлено різновиди інтеграції та перспективи їх імплементації в агропромисловому комплексі. Подальші дослідження повинні бути орієнтовані на розробку механізмів створення інтегрованих формувань за участю суб'єктів споживчої кооперації.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, інтеграція, підприємства споживчої кооперації, інтеграційні процеси, досвід інтеграційної взаємодії.

Cherevko H. V.,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics of Enterprise, Lviv National Agrarian University, Lviv

INTEGRATION PROCESSES IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX: PERSPECTIVES OF ATTRACTION OF ENTERPRISES OF CONSUMER COOPERATION

Abstract. The author of this article considers agro-industrial complex different spheres subjects cooperation problems and integration processes development. Considering the purpose of the research, expediency of consumer cooperation historic experience using and its incorporation to the integration process are substantiated. There are elucidated varieties of its implementation to agro-industrial complex integration and perspectives. Successive researches must be concentrated on elaboration of mechanisms of creating integrated formation involving consumer cooperation subjects.

Keywords: agro-industrial complex, integration, consumer cooperation enterprises, processes of integration, integrational cooperation experience.

Постановка проблеми. Загострення проблеми продовольчої безпеки країни в сучасних непростих економічних умовах актуалізує пошук ефективних шляхів розвитку агропродовольчого комплексу (АПК), який є головним джерелом забезпечення надходження на внутрішній ринок країни якісних продуктів харчування. Як свідчить досвід розвинутих країн світу, на передній план виходить розвиток інтеграційної взаємодії різноманітних суб'єктів як у сфері безпосередньо сільськогосподарського виробництва, так і в інших сферах АПК. При цьому участь в інтеграційних процесах розглядається їх учасниками як шлях до підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку (в т.ч. конкурентоспроможності продукції та послуг) та отримання синергетичного ефекту внаслідок економії ресурсів, оптимізації масштабів виробництва та господарських зв'язків, впровадження технологічних та продуктових інновацій.

Певний історичний досвід участі в інтеграційних процесах в АПК накопичено суб'єктами спо-

живчої кооперації. Однак цей досвід системи в умовах реформування аграрної й переробної сфер АПК не виправдано незапитуваний, що не дозволяє об'єктивно оцінити її потенційні можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії агропромислової інтеграції зроблено вітчизняними вченими В. Андрійчуком, П. Гайдуцьким, Л. Ганущак-Сфіменком, І. Лукіновим, М. Маліком, В. Месель-Веселяком, О. Онищенко, П. Саблуком [12], М. Хорунжим та ін. Проблеми та особливості діяльності споживчої кооперації в складі АПК вивчали В. Апопій, С. Бабенко, О. Березін, А. Драбовський, Б. Зима, І. Маркіна, Н. Міценко, Г. Скляр та інші вчені, але ці дослідження не акцентували на імплементації досвіду споживчої кооперації у розвиток процесів інтеграції в АПК в умовах сьогодення.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення наукових поглядів щодо сутності агропромислової інтеграції та обґрунтування доцільності використання досвіду та потенціалу споживчої кооперації в інтеграційній взаємодії суб'єктів АПК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття агропромислового комплексу традиційно трактується як "...сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, зберіганням, переробкою і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції" [6, с. 21]. До складу АПК відносять галузі з виробництва сільгосппродукції, її переробки і реалізації, виробництва засобів виробництва для сільського господарства і його виробничого обслуговування, які, з урахуванням виконуваних галузями АПК функцій, традиційно об'єднують у три сфери: I – галузі промисловості, що виробляють для АПК засоби виробництва; II – сільське господарство, що безпосередньо виробляє продукцію рослинництва і тваринництва у багаточисельних аграрних підприємствах всіх форм власності; III – галузі з переробки сільськогосподарської сировини, а також ті, що здійснюють заготівлі, зберігання, транспортування і реалізацію сільськогосподарської продукції, надають сільському господарству різні виробничі послуги.

Крім цих основних сфер, до АПК відноситься виробнича і соціальна інфраструктура у тій частині, яка працює на потреби даного комплексу: матеріально-технічне забезпечення, транспорт, складське господарство, інженерні споруди, інформаційне забезпечення, спеціалізована торгівля тощо. Доповнюючою ланкою АПК є наукові заклади, які здійснюють підготовку кадрів для його ефективного функціонування.

Проте деякі сучасні вітчизняні та зарубіжні економісти стверджують про існування не трьох, а п'яти сфер АПК, а сам агропромисловий комплекс визначають як нову організацію сільського господарства – "агробізнес" [4, с. 36]. При цьому до четвертої сфери АПК відносять галузі економіки, які забезпечують реалізацію і доведення до споживачів продукції сільського господарства (торгівля, заготівлі, ресторанне господарство та ін.), а до п'ятої сфери – т.зв. обслуговуючі галузі (збутові, поставальницькі кооперативи, машинно-тракторні станції і т.ін.).

Таким чином, АПК охоплює галузі, об'єднані як технологічним процесом виробництва, так і його технічним забезпеченням і доведенням кінцевої продукції до споживача, а функціональна структура АПК включає окремі стадії, між якими існують взаємозв'язок і взаємозумовленість: 1) виробництво засобів виробництва для галузей АПК; 2) виробництво продукції рослинництва і тваринництва; 3) виготовлення продуктів харчування і товарів широкого вжитку з сільськогосподарської сировини; 4) реалізація кінцевої продукції; 5) виробниче обслуговування всіх стадій агропромислового виробництва. З розрізнених видів діяльності сформувалася система інтегрованого агропромислового виробництва, всі складові якого органічно взаємо-

зв'язані і орієнтовані на кінцеву мету. Тому наведено вище визначення АПК, на наш погляд, дозволяє лише позначити поняття, що характеризує АПК як певний агломерат галузей, але не відображає ні економічної основи створення такого об'єднання (процес агропромислової інтеграції), ні тісного зв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості всіх складових даного утворення. Вважаємо, що під агропромисловим комплексом слід розуміти сукупність взаємопов'язаних між собою суспільним розподілом праці галузей економіки, які відповідно до потреб суспільства займаються виробництвом сільськогосподарської сировини та продукції, їх зберіганням, переробкою (в продукти харчування і непродовольчі споживчі товари) та доведенням до споживачів на основі інтеграції агропромислового виробництва.

Процеси розподілу праці у сільськогосподарському виробництві в умовах високого рівня розвитку продуктивних сил супроводжуються галузевою і територіальною спеціалізацією, кооперуванням та інтеграцією з суміжними галузями – харчовою промисловістю, галузями промислової переробки сільськогосподарської сировини, оптовою та роздрібною торгівлею та ін. В науковій літературі термін "інтеграція" трактується як економічна категорія, що означає поступове зближення та об'єднання економічних суб'єктів у процесі їх взаємодії, тобто процес об'єднання зусиль і засобів різних підсистем для досягнення цілей організації чи внесення будь-яких окремих частин у єдине ціле визначеної системи. Метою інтеграції вважається усунення відокремленості (хоча й за умови збереження відносної самостійності) окремих виробничих осередків від певної виробничої системи. При цьому агропромислому інтеграцію розглядають як "процес технологічного, економічного та організаційного об'єднання взаємопов'язаних етапів виробництва, заготівлі, зберігання, переробки та доставки до споживача продуктів харчування і предметів споживання, виготовлених з сировини сільськогосподарського походження" [1, с. 172]. Н. Гладун визначає агропромислому інтеграцію як "розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями й підприємствами агропромислового комплексу, пов'язаних технологічно та орієнтованих на виробництво кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини" [3, с. 55].

Зважаючи на об'єктивний дуалізм функціонування господарських систем як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях, агропромислому інтеграцію доцільно розглядати як явище, притаманне економіці загалом (як інтеграцію певних галузей) та окремим групам економічних суб'єктів (підприємствам та організаціям зазначених галузей). Нині організація інтеграційних процесів в аграрному секторі суттєво ускладнилася внаслідок трансформації власності, втрати керованості економічною поведінкою основної маси суб'єктів господарювання, розриву усталених виробничих зв'язків між галузями АПК, хоча на мікроекономічному рівні агропромислова інтеграція набуває особливої актуальності. Справа в тому, що у період ринкового

реформування вітчизняної економіки сформувався значний приватний сектор як виробників сільськогосподарської продукції, так і виробників продуктів її переробки на фоні одночасної дефрагментації галузей заготівель та оптової торгівлі, появи значної кількості практично незалежних торговельних посередників у сфері реалізації продукції АПК.

Певне уявлення про масштаби процесу подібнення суб'єктів господарювання відображає інформація про суб'єкти, що спеціалізуються на діяльності "Сільське, лісове та рибне господарство" (група "А"): у 2013 р. кількість суб'єктів малого підприємництва становила 68105 од., в т.ч. малі підприємства – 46906 од. (з них мікропідприємства – 41495 од.), фізичні особи-підприємці – 21199 од. (з них суб'єкти мікропідприємництва – 20924 од.), натомість лише 2926 суб'єктів відносилися до категорії середніх і 27 – до категорії великих. У секторі діяльності "Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів" (група "G") кількість суб'єктів малого підприємництва у 2013 р. становила 886662 од., в т.ч. малі підприємства – 106575 од. (з них мікропідприємства – 93166 од.), фізичні особи-підприємці – 780087 од. (з них суб'єкти мікропідприємництва – 775491 од.), натомість лише 3832 суб'єкти відносилися до категорії середніх і 164 – до категорії великих [5, с. 59]. Зрозуміло, що не всі вони пов'язані з виробництвом, переробкою чи реалізацією продукції сільськогосподарського походження, але домінування дрібних форм господарювання у дані секторах економіки і загалом в АПК є незаперечним. Відповідно, в результаті приватизації аграрних, переробних та торговельних підприємств спостерігається нестабільність та невизначеність економічного середовища, жорстка конкуренція, застарілість техніки та технологій, прийняття неякісних управлінських рішень, посилюються тенденції до розриву взаємозв'язків "виробник сільгосп-продукції – переробне підприємство – торговельне підприємство". Як наслідок, в Україні не створено умов для збалансованого функціонування інтеграційної системи "виробництво сировини – зберігання сировини – переробка сировини – виготовлення продукції – реалізація продукції" [7, с. 64].

Підкреслимо, що розвиток інтеграції суб'єктів господарювання (особливо малих) об'єктивно стимулюється можливостями нарощування обсягів доходів шляхом створення власної сировинної бази, стабілізації збутової діяльності на ринку та забезпечення надійності технологічних зв'язків на всій довжині ланцюжків постачань як матеріальних ресурсів, так і готової продукції сільськогосподарського походження. Оскільки галузеві органи управління реально усунуті від процесів господарського управління, ініціатором інтеграційних процесів в АПК мають бути конкретні суб'єкти господарювання, які самостійно приймають рішення щодо доцільності агропромислової інтеграції, її форм, напрямків, глибини, вибору суб'єктів (партнерів) і предмета інтеграційної взаємодії.

Стратегічні рішення суб'єктів АПК щодо ініціювання інтеграційних процесів мають базуватися

на усвідомленні переваг агропромислової інтеграції, яка спроможна забезпечувати: підвищення економічної стабільності всіх учасників технологічного ланцюга; кооперування взаємопов'язаних спеціалізованих виробництв і поєднання всіх стадій технічного процесу, що дає змогу комплексно використовувати сировину і впроваджувати економічно ефективні технології та "ноу-хау" в процесах виготовлення продукції; забезпечення повноти циклу "наука – технічні розробки – інвестиції – виробництво сировини – переробка сировини – виготовлення кінцевого продукту – збут – споживання"; мінімізацію ризиків і покращення взаємодії різних учасників єдиного наскрізного ланцюга постачань матеріальних ресурсів і продукції; розширення масштабів комерційної діяльності та отримання економії в результаті "ефекту широти асортименту"; концентрацію капіталів для інвестування ефективних технологій; зниження загальних витрат на всіх стадіях виробничого та комерційного процесу в замкнутому циклі виробництва, переробки та реалізації продукції завдяки підвищенню ефективності використання матеріально-технічної бази, впровадженню ефективних виробничих технологій, нарощуванню обсягів виробництва, а також концентрації функцій маркетингу, логістики; підвищенню якості управління підприємствами завдяки виходу контрольної функції за організаційні межі окремих суб'єктів інтеграційного процесу та запровадженню взаємного контролю на основі відкритого доступу до витрат, елементів виробничого процесу та методів продажу продукту.

Залежно від складу учасників (або мети інтеграції) розрізняють два принципово відмінні між собою види інтеграції – вертикальну та горизонтальну. Горизонтальною інтеграцією вважається поєднання підприємств однієї сфери АПК шляхом створення спільних великих підрозділів чи самостійних господарств із виробництва певної продукції без залучення формувальних інших його сфер зі збереженням їх традиційних функцій, що базується на внутрішньогалузевому кооперуванні і поглибленні спеціалізації певних ланок єдиного технологічного процесу та забезпечує концентрацію виробництва і зниження його витрат. Горизонтальну інтеграцію в контексті індустріалізації сільського господарства, зростаючої концентрації і спеціалізації з метою створення великих виробництв та об'єднань здійснюють суб'єкти господарювання, що поєднують відносно однорідну господарську діяльність у межах обороту виробничих продуктів. Збільшення обсягів виробництва та інтеграція дозволяють дрібним товаровиробникам реалізувати свої потреби в нарощуванні масштабів діяльності та наблизити до меж оптимального використання техніки й іншого устаткування, отримати економії у сфері внутрішнього контролю та координації, забезпеченні в умовах невизначеності збуту переваг великотоварного виробництва, здатного запропонувати більші обсяги продукції за менших витрат. Горизонтальну інтеграцію в АПК за напрямками поділяють на виробничу, фінансово-кредитну, освітньо-консультаційну та соціальну [8, с. 45-46].

Горизонтальна інтеграція базується на системі взаємозв'язків між підприємствами однієї галузі та розвивається переважно в сільському господарстві у процесі виробництва однорідної продукції.

Вертикальна інтеграція передбачає об'єднання підприємств різних сфер АПК, що діють у суміжних і взаємозалежних галузях, з метою здійснення діяльності, яка ведеться в інших сферах АПК. Вертикальна інтеграція спрямована на забезпечення єдиного управління всіх чотирьох основних фаз і стадій виробництва сільськогосподарської сировини, заготівлі, транспортування, зберігання, обробки і переробки, реалізації готових продуктів та отримання завдяки цьому ефекту сумісної дії (синергетичного ефекту). Залежно від напрямів вертикальна інтеграція поділяється на виробничу, маркетингову та комплексну.

Змішана (конгломератна) інтеграція передбачає об'єднання в один господарський організм різнопрофільних виробництв і підприємств різних галузей, що не мають ні технічної, ні технологічної спільності у виробництві визначеного товару, знаходяться на різних стадіях виробництва і оперують у різних галузях економіки. Об'єднання їх діяльності дозволяє маневрувати господарськими ресурсами, а також компенсувати недоотримання прибутків на одних ділянках підвищеними доходами в інших сферах бізнесу.

Розвиток інтеграційних процесів в АПК базується на широкому використанні договірних відносин між виробниками аграрної продукції, постачальниками матеріально-технічних ресурсів і переробниками сировини, завдяки чому виконувані різними суб'єктами господарювання функції виробництва засобів виробництва для сільського господарства, власне сільськогосподарського виробництва і реалізації переробленої сировини поєднуються в єдине ціле. Широко розповсюдженим та взаємовигідним, як свідчить вітчизняна та зарубіжна практика, є використання договорів контрактації, згідно з якими м'ясокомбінати, комбікормові заводи й інші підприємства, що переробляють сільгосппродукцію, організовують сільгоспвиробництво, координуючи його від початкової стадії до реалізації готового продукту, надаючи селянам молодняк, корми, ветеринарну допомогу в обмін на зобов'язання останніх постачати готову продукцію в обумовлених договором обсягах, із визначеною якістю та у погоджені терміни і за взаємовигідного рівня оплати (як зазначає Б. Черняков, у Нідерландах за такими договорами виробляється 90-95 % бройлерів, 40-45% свинини, 20-30% яєць; при цьому лише фірма "Агріко" скуповує і переробляє 40% виробленої в країні картоплі [13, с. 10]). Завдяки цьому, попри відносне обмеження правоздатності сільськогосподарських підприємств внаслідок достатньо жорстких умов постачання аграрної продукції, загалом досягаються фундаментальні вимоги щодо забезпечення якості всіх складових матеріального потоку в створюваному ланцюжку постачань в межах єдиного виробничо-збутового циклу, а також є можливість узгодження зусиль із забезпечення максимального результату.

Дрібні, середні й великі сільгоспвиробники, підприємства з переробки сільськогосподарської сировини, інші суб'єкти господарювання виробничої сфери та сфери обігу, які входять у подібні формування, виконують специфічні виробничі операції з метою забезпечення реалізації загального технологічного процесу. При цьому значно глибший рівень взаємодії партнерів у вертикально інтегрованій економічній системі забезпечується шляхом взаємного обміну акціями, внесення паїв у статутні капітали, створення спільних підприємств та ін. Визначальною особливістю господарських формувань, створених на засадах вертикальної інтеграції, є кооперування та міжгалузева організація виробництва під контролем єдиного управлінського органу.

На думку О. Шаріпової, "...вертикальні інтеграційні об'єднання передбачають охоплення сільськогосподарських і промислових підприємств, а також сфер допоміжної діяльності, однією ієрархічною системою, що забезпечує безперервність виробничого циклу і якомога краще використання господарських ресурсів. Вертикальна інтеграція здійснюється у двох напрямках – встановлення вертикальних зв'язків на засадах договірних відносин між формально незалежними партнерами і прямого включення раніше самостійних підприємств до складу торгового чи промислового

об'єднання, яке таким чином стає агропромисловим" [14, с. 109].

Інтеграційні формування конгломератного типу організовуються на засадах поєднання вертикальної і горизонтальної інтеграції та об'єднують різнопрофільні підприємства, ефективність взаємодії яких забезпечується завдяки високому рівню диверсифікованості. Визначальним чинником створення таких формувань може бути необхідність та доцільність використання переваг територіальної організації регіональних АПК як систем просторового поєднання і взаємодії багаточисельних складових виробничо-територіальних утворень, що формуються на основі залучення природно-ресурсних, економічних, інфраструктурних, науково-технічних, соціально-демографічних умов і факторів просторової локалізації. Функціонально-територіальна організація регіональних АПК в якості одного з найбільш перспективних напрямків підвищення ефективності їх функціонування передбачає використання переваг функціонально-територіальних інтегрованих форм інноваційного характеру, зокрема регіональних чи локальних агропромислових кластерів, що М. Войнаренко визначає як зосереджені у географічному регіоні взаємопов'язані підприємства та інституції у межах окремої галузі виробництва [2, с. 120]. Саме кластери як інфраструктурні елементи інноваційної системи спроможні забезпечити гармонійний і збалансований розвиток взаємодіючих між собою суб'єктів сільськогосподарського і промислового виробництва, об'єднаних метою максимального забезпечення населення у продуктах харчування і сировині через високо-ефективне використання ресурсних можливостей території в замкнутому виробничому циклі [12].

Суб'єктами зазначених інтеграційних формувань можуть бути фермерські господарства, агропродуктові та багатопрофільні кооперативи, аграрні підприємства, підприємства з переробки сільгоспсировини, торговельні підприємства, фінансові компанії, підприємства, що надають послуги учасникам інтеграційного формування, інші суб'єкти АПК. Базисом формування інтеграційних структур має бути не стільки галузева, скільки територіальна організація економіки, що обумовлює доцільність створення інтеграційних об'єднань на засадах територіальної локалізації суб'єктів інтеграційної взаємодії. В цьому контексті достатньо привабливою є перспектива залучення до інтеграційних формувань кооперативного сектора економіки, зокрема системи споживчої кооперації України, яка в своєму галузевому складі об'єднує підприємства з переробки сільськогосподарської сировини (харчова, легка промисловість), доведення готових продуктів до споживачів (оптова й роздрібна торгівля, система масового харчування), створення засобів виробництва (заводи з виготовлення техніки, будівельних конструкцій і т.ін.), постачання й обслуговування сільського господарства (реалізація засобів виробництва, навчання та ін.), доведення сільськогосподарської продукції до переробних підприємств (заготівельні підприємства). Ці підприємства в територіальному плані характеризуються достатньо рівномірним розосередженням на території кожного з регіонів України, а в історичному плані мають багаторічний досвід інтеграційної взаємодії в АПК.

За даними Укоопспілки, виробничу галузь споживчої кооперації представляють 265 підприємств: 117 підприємств випускають близько 50 тис. т хліба і хлібобулочних виробів; 75 цехів – 3,5 тис. т кондитерських борошняних виробів; 16 цехів – 2 тис. т макаронних виробів; 40 цехів – 3 тис. т ковбасних та інших м'ясопродуктів; 63 бойні – понад 4 тис. т м'яса і субпродуктів; 30 цехів – 1 тис. т харчової рибної продукції; 10 консервних заводів і цехів – 5 тис. т консервів, 19 цехів – 745 тис. дал безалкогольних напоїв, 854 тис. дал мінеральних вод; 49 цехів – інші товари [10].

Промислова діяльність споживчої кооперації зароджувалася саме на базі дрібного виробництва аграріїв, ремісників та кустарів, які виробляли хліб, продукти первинної переробки овочів, фруктів, м'ясопродукти і широкий асортимент споживчих товарів. Потужний розвиток цієї сфери діяльності споживчої кооперації розпочався в кінці 60-х років минулого століття з будівництва на промисловій основі хлібопекарських підприємств із кондитерськими цехами, консервних заводів, цехів із переробки м'яса, розливу безалкогольних напоїв. В наступні роки створювалися нові виробництва: макаронне, харчової рибної продукції, інших товарів. Початок XXI століття ознаменувався новим етапом у розвитку кооперативної промисловості – технічним переоснащенням і модернізацією діючої матеріально-технічної бази підприємств.

Реалізація кооперативними підприємствами сільгосппродукції та товарів сільськогосподарського походження навіть за сучасних умов має привабливі

перспективи завдяки можливостям здійснення її через мережу 8204 магазинів, розташованих по всій території України (80% – у сільській місцевості) [11], та 2162 закладів ресторанного господарства [11], а також можливостям 60 підприємств оптової торгівлі, що володіють потужним складським господарством і здатних перетворитись у вигідно (з точки зору аграрних підприємств) розташовані логістичні центри, спроможні забезпечувати весь комплекс робіт із трансформування матеріальних потоків для потреб усіх учасників регіональних (локальних) агропромислових інтеграційних формувань [9, с. 105].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Агропромислова інтеграція є важливим організаційно-господарським важелем, використання якого великою мірою визначає ефективність функціонування агропродовольчого комплексу. З метою подальшого розвитку інтеграційних процесів слід звернути увагу на: формування ефективної системи економічних відносин між учасниками інтеграційних формувань; удосконалення форм агропромислової інтеграції, земельних відносин та відносин власності; покращення інвестиційної привабливості й активізацію інвестиційної діяльності з метою розвитку виробництва і формування необхідного розміру оборотного капіталу, що забезпечує нормальне ведення виробничо-фінансової діяльності суб'єктів АПК – учасників інтеграційної взаємодії.

Нагальним питанням є пошук найбільш ефективних механізмів залучення споживчої кооперації до процесів інтеграційної взаємодії в АПК України та форм найбільш раціонального використання її виробничого потенціалу в межах створюваних за її участю інтеграційних формувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венгерук І. Ю. Методологічні основи інтеграції виробництва / І. Ю. Венгерук // Науковий вісник НАУ. – 2001. – № 44. – С. 170-173.
2. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці : монографія / М. П. Войнаренко. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 502 с.
3. Гладун Н. В. Особливості поглиблення агропромислової інтеграції / Н. В. Гладун // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 55-58.
4. Губені Ю. Організація агробізнесу і підприємництва / Ю. Губені. – Львів : ЛДАУ, 1998. – 136 с.
5. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва – 2013 : стат. збірник / [за ред. М. С. Кузнецова]. – К., 2014. – 471 с.
6. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: [С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – Т. 1. – 864 с.
7. Клебанова Т. С. Моделі функціонування та розвитку підприємств агропромислового комплексу : монографія / Т. С. Клебанова, І. В. Ніколаєв, С. О. Хайлук. – Х. : ІНЖЕК, 2010. – 227 с.

8. Кравчук І. Регіональні аспекти інтеграції агропромислового виробництва / Кравчук І. // Економіка АПК. – 2000. – № 10. – С. 45-47.

9. Міщук І. П. Формування системи логістики як умова підвищення ефективності діяльності підприємств торгівлі / І. П. Міщук // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса : ОНЕУ, 2013. – Вип. 4 (51). – С. 98-105.

10. Офіційний сайт Укркоопспілки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coop.com.ua/ua/content/virobnictvo>.

11. Показники господарсько-фінансової діяльності підприємств і організацій спілок споживчих товариств АР Крим, областей за 2013 рік. – К., 2014. – 54 с.

12. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3-13.

13. Черняков Б. А. Роль и место крупнейших сельскохозяйственных производителей в аграрном секторе США / Б. А. Черняков // Экономика сельскохозяйственного и перерабатывающего производства. – 2001. – № 5. – С. 9-12.

14. Шаріпова О. С. Систематизація зв'язків, які визначають форми інтеграції підприємницьких структур в агропромисловому комплексі / О. С. Шаріпова // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2011. – № 1(37). – С. 106-110.

REFERENCES

1. Venheruk, I. Y. (2001), "Metodolohichni osnovy intehratsii vyrobnytstva", Naukovyj visnyk NAU. Vol. 44, pp. 170-173.

2. Vojnarenko, M. P. (2011) Klasteri v instytut-sijnij ekonomitsi [Clusters in the institutional economics], KNU, Khmelnytskyj, Ukraine.

3. Hladun, N. V. (2005), "Osoblyvosti pohyblennia ahropromyslovoi intehratsii", Ekonomika APK. Vol. 12, pp. 55-58.

4. Hubeni, Y. (1998) Orhanizatsiia ahrobiznesu i pidpriemnytstva [Organizing of agribusiness and enterprising], LDAU, Lviv, Ukraine.

5. Diial'nist' sub'iektiv velykoho, seredn'oho, maloho ta mikropidpriemnytstva – 2013 (2014) [The activity of subjects of large, medium, small and micro-business], Kyiv, Ukraine.

6. Mochernyj, S. V. (2002) Ekonomichna entsyklopediia [Economical encyclopedia], Vydavnychyj tsentr "Akademiia", Kyiv, Ukraine.

7. Klebanova, T. S., Nikolaiev, I. V., Khajluk, S. O. (2010) Modeli funktsionuvannia ta rozvytku pidpriemstv ahropromysloвого kompleksu [Models of functioning and development of enterprises of agro-industrial complex], INZhEK, Kharkov, Ukraine.

8. Kravchuk, I. (2000) "Rehional'ni aspekty intehratsii ahropromysloвого vyrobnytstva", Ekonomika APK. Vol. 10, pp. 45-47.

9. Mischuk, I. P. (2013) "Formuvannia systemy lohistyky iak umova pidvyschennia efektyvnosti diial'nosti pidpriemstv torhivli", Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'. Vol. 4 (51), pp. 98-105.

10. Ofitsijnij sajt Ukrkoopspilky [Ukrcooperation's official website] [Online], available at: <http://www.coop.com.ua/ua/content/virobnictvo>

11. Pokaznyky hospodars'ko-fnansovoi diial'nosti pidpriemstv i orhanizatsij spilok spozhyvchykh tovarystv AR Krym, oblastej za 2013 rik (2014) [Economic financial activity indicators of enterprises and organizations of consumer cooperatives AR Crimea, regions of 2013 year], Kyiv, Ukraine.

12. Sabluk, P. T., Kropyvko, M. F. (2010) "Klasteryzatsiia iak mekhanizm pidvyschennia konkurentospromozhnosti ta sotsial'noi spriamovanosti ahrarnoi ekonomiky", Ekonomika APK. Vol. 1, pp. 3-13.

13. Chernjakov, B. A. (2001) "Rol' i mesto krupnejshih sel'skohozejstvennyh proizvoditelej v agrarnom sektore SShA", Jekonomika sel'skohozejstvennogo i pererabatyvajushhego proizvodstva. Vol. 5, pp. 9-12.

14. Sharipova, O. S. (2011) "Systematyzatsiia zv'iazkiv, iaki vyznachaiut' formy intehratsii pidpriemnyt'skykh struktur v ahropromyslovomu kompleksii", Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva. Vol. 1 (37), pp. 106-110.